

Гошилик Н.С. Час як засіб регламентації людської життєдіяльності / Н.С. Гошилик // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – № 5. – Луцьк : РВВ “Вежа”, 2008. – С. 284-289.

УДК 81’367.4:811.111

Гошилик Н.С.,
аспірант кафедри прикладної лінгвістики
Волинського національного
університету імені Лесі Українки

ЧАС ЯК ЗАСІБ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ЛЮДСЬКОЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядається регуляторний аспект часу як культурного надбання людської цивілізації. Автор аналізує функціональні особливості видів часової регламентації життєдіяльності та її мовної актуалізації.

Ключові слова: концепт часу, темпоральна модель, часова регламентація.

Goshiylyk N.S.

The article deals with the regulatory aspect of time as a cultural achievement of the human civilization. The author analyzes the functional peculiarities of the vital activity temporal regulation and its lingual manifestation.

Key words: concept of time, temporal model, temporal regulation.

Уявлення про час пронизують людську культуру на усіх етапах її розвитку. Час є однією з основних категорій, до якої звертались титани думки і слова усіх часів та народів. Трагування часу нерозривно пов’язане з уявленнями людини про буття, про перебіг життя та його сенс.

Час слугує важливим регулятором усієї практичної та ритуальної діяльності людей та є одним із головних інструментів впорядкування світу та регламентації людського існування [6, 28]. Час – це один з найважливіших концептів культури, одна з фундаментальних категорій філософії, соціології та інших як гуманітарних, так і точних наук. Концепт часу є одним з найскладніших понять, оскільки крізь його призму сприймається усе суще на світі. Час, зокрема його мовна актуалізація та її роль у сприйнятті людиною часу, були предметом розгляду, однак лінгвокогнітивна сутність часу в концептуальному плані знаходиться лише на початковій стадії вивчення [7, 126].

Метою даної статті є комплексне висвітлення регуляторного аспекту часу як культурного надбання людської цивілізації.

Поставлена мета передбачає виконання таких *завдань*:

- 1) окреслення часової структури свідомості людства у діахронному аспекті;
- 2) визначення моделей часу;
- 3) встановлення функціональних особливостей видів часової регламентації людської життєдіяльності.

На зорі цивілізації усвідомлення часу формувалось в міфологічних образах, а з зародженням філософії почалась багатовікова історія філософського осмислення часу. Людство стало свідком багатовекторної полеміки про час, найвизначніші представники багатьох сфер наукової діяльності (філософії і мистецтва, математики і логіки, фізіології та фізики і т.д.) вели та продовжують вести дискусії стосовно темпоральних уявлень про світ.

Проблема часу та його зв'язку з людською діяльністю стає предметом осмислення ще у часи панування міфологічної свідомості. Глибокі міркування щодо специфіки людського часу присутні і у Біблії, зокрема у Старому Заповіті. Процес усвідомлення категорії часу притаманний людству на усіх етапах розвитку, хоча очевидно, що представник Античності бачив час відмінно від жителя епохи Середньовіччя, а той, в свою чергу, не поділив би розуміння часу та його цінності для людини XXI ст.

Досліджуючи час, як категорію культури, А.Я. Гуревич стверджує, що на ранніх етапах свого розвитку людство, сприймаючи природу як циклічний рух, за допомогою природних ритмів визначало і час. Поняття часу перетиналось з поняттям органічного життя [3].

Підтвердження циклічності англ. *year* (ст.англ. *gear*, ст.сканд. *ar*) знаходимо у значенні руни *Jēran*, від якої походить іменник, адже основне значення руни – «урожай», що вказує на очевидну повторюваність, періодичність такого явища.

Регламентація життєдіяльності у період розвитку аграрних цивілізацій мала природний характер, тобто обмежувалась визначенням змін пір року, місяців та

виділенням дня і ночі, а часовими орієнтирами в той період слугувала генеалогія попередніх поколінь. Культ предків, який відігравав значну роль у житті середньовічної людини, мав пряме відношення до поняття часу. Адаже циклічність часу проектувалась на циклічність поколінь.

Визначення часу за посередництва одного з елементів буття, а саме життя людини, тобто «перехід поняття людини на поняття часу» [6, 125] і нині досі активно використовується у процесі темпорального означення. Наприклад: 1) *As this prince was only nine years old at the time of his Father's death, he was considered by many people as too young to govern, and the late King happening to be of the same opinion. (Love and Friendship, by Jane Austen)*; 2) *The makers of the Treaty are staunch enough, as the Tories were under Pitt and Castlereagh, or the Whigs at the time of Queen Anne, but sooner or later the others must come in. (Through the Magic Door, by Arthur Conan Doyle).*

Прогрес у хронометрії був надзвичайно повільним, про що свідчать способи визначення часу – використання свічок королями для визначення тривалості, наприклад, подорожі у IX та XIV ст. Сільські жителі визначали час за допомогою дзвона на куполі церкви, що підкреслювало роль церкви у житті людини та здатність цієї установи розпоряджатися навіть часом. Лише з виникненням міської культури орієнтиром став слугувати вже механічний годинник на ратуші, що свідчило про усвідомлення мешканцями міст часу як цінності, як абстрактної, духовної, так і конкретної, матеріальної. Саме середньовічні міщани вважають, що час – це гроші. А вже в епоху Ренесансу, яка характеризується розвитком індивідуалізму, людина бачить себе по-іншому і сприймає себе у конкретній часовій перспективі, яка розгортається протягом обмеженого проміжку. З поширенням християнства змінилось уявлення людини і про час, який набув визначеної структури та розділився на дві головні епохи – до народження Христа та після нього. Час у свідомості індивідуума стає лінійним та незворотнім, однак не втрачає циклічності, яка проявляється передусім у релігійних святах, які повторюються щороку.

Таким чином, певна деконкретизація часу була зворотньою стороною атемпоральності, яку ми вважаємо характерною рисою розвитку суспільства від його витоків до Середньовіччя.

С.Б. Кримський вирізняє три послідовно сформовані культурно-історичні часові доміанти: 1) час у давніх аграрних цивілізаціях – циклічний, замкнутий, такий, що збігається з вічністю, незіставний з конкретними відрізками минулого, теперішнього і майбутнього; 2) час у картині світу, сформованій християнським світоглядом, – відведений людині інтервал між початком та кінцем світу, обмежений лінійний час у межах одного гігантського циклу; 3) час, який набуває сенсу із подальшим розвитком цивілізації, – невеликий проміжок теперішнього-миль [5, 48]. Ця типологія, на нашу думку, узагальнює основні етапи розвитку культурно-історичних концепцій часу, які відображають формування часової структури свідомості та поведінки індивіда.

Матеріал індоєвропейської лексики та граматики дає підстави виділити три базових уявлення про час – час зовнішній (час як простір), внутрішній (час як життєва сила), суб'єктивний (час як бажання, думка і т.д.) [6, 63]. З іншого боку, у свідомості людини з давніх давен співіснують два уявлення про час – час як послідовність однотипових подій, життєвих кіл (циклічний) та час як одновекторний поступовий рух (лінійний) [9, 97]. Циклічне уявлення про час проявляється на ранніх етапах розвитку суспільства. Уявлення про час як про коловорот віддзеркалюється у хронометричних циклах, календарних канонах людства.

М.І. Толстой відзначає, що уявлення про циклічність часу, про завершеність та повторюваність циклу характерні не тільки для слов'янського етносу та для індоєвропейських етносів у теперішньому та минулому, але й для усіх народів світу. Це уявлення універсальне передусім тому, що має позамовну, позапсихологічну, позалюдську основу – воно пов'язане з природою, з діяльністю сонця і його відображенням на землі. Якщо замкнуте річне коло і добове коло – також винятково природні явища, то поділ цих кіл на відрізки часу, на періоди –

справа розуму, сприйняття та досвіду людини. Окрім того, наголошує дослідник, ці уявлення, як і мова, етнічно (національно) забарвлені, тобто пов'язані з визначеною етнічною групою їх носіїв і, так як мова, зазнають змін та перетворень у ході історичного розвитку [6, 17].

Розвиток уявлення про лінійний рух часу пов'язаний передусім з розвитком наукової парадигми знань, формуванням історичної свідомості. Час сприймається як рух на лінійній осі з минулого в майбутнє, який має початок та кінець. Окрім того, подія на цій осі може трапитись лише раз, тому кожна секунда є унікальною.

Н.К. Рябцева, розрізняє чотири аксіологічні моделі часу, виділяючи окрім фізичного, метафізичного (філософського, узагальненого), побутового часу, ще й духовний час [6, 80] .

Фізичний (природний) час, як вихідна категорія, яка дана людині зовні і є певним «назавжди заведеним природним механізмом» та характеризується об'єктивністю, елементарністю, емпіричністю, незворотністю, циклічністю.

Метафізичний час – це фізичний час, перетворений у логіку речей і побудову світу – їх метаопис. Описуючи фізичний час, метафізичний час називає параметри часової шкали (вісь, одиниця, швидкість, інтервал, період часу; ера, епоха, вік). Співставляючи події, цей вид часу дозволяє розмістити їх на часовій осі у хронологічному порядку. Основні характеристики метафізичного часу – відносність, раціональність, категоріальність, кванторність, абстрактність.

Буденний час трактується як обмежений ресурс, який визначається часом життя і є найціннішим та непоправним. Людина володіє, розпоряджається та керує цим видом часу, однак час і сам має здатність активно впливати на людину, тобто час із об'єкта перетворюється на суб'єкта дії. Буденний час наділяють такими характеристиками, як психологічність, суб'єктивність, суб'єктність, антропоцентризм, практичність, операціональність, драматичність, активність, міжособистісність, асоціативність.

Духовний час, як як духовний світ базується на переосмисленні цінностей та відокремленні буденного та вічного. Цей світ формується сферами культури та

мистецтва, в яких особливе місце займають релігія та поезія. Духовний час трансцендентний, феноменологічний, космопланетарний, абсолютний, віртуальний, сакральний [6, 80].

Однак, з якої б точки зору не розглядати час як онтологічну категорію дійсності, ми розуміємо, що час невіддільний від людини, а людина невіддільна від часу. В інтуїції носіїв мови існує уявлення про різні системи (моделі) часу. Відповідно, кожного разу вибір конкретної темпоральної номінації визначається тим, з якою системою (моделлю) часу саме мовець співвідносить предмет опису.

Традиційні уявлення про лінійність та циклічність, абсолютність та відносність часу не відображають повністю роль часу у мовній картині світу, його комунікативні функції та зв'язок з культурним контекстом, здатність часу бути не тільки параметром, а й об'єктом розгляду [6, 78].

Зважаючи на притаманний сучасному *homo sapiens* синкретизм міфопоетичного (донаукового) та абстрактно-логічного (наукового) уявлень про світобудову загалом та час зокрема, постає необхідність комплексного розгляду семантичної насиченості уявлень про час у їх прагматичній значущості.

Традиційні лінгвістичні концепції часу мають переважно граматичний характер та виходять з підпорядкованості лінгвістичного аспекту часу його фізичному та філософському аспектам та втілення цієї єдності у мові [6, 78]. Аналіз мовного матеріалу показує, що у нашій свідомості співіснують різноманітні моделі часу та інтуїтивні уявлення про «час життя», його мовне втілення, які впливають на мовну поведінку не менше, ніж фактор граматичного часу [6, 85].

Для мовознавчих досліджень характерним є розмежування трьох інтерпретацій часу: хронологічної (фіксація часових інтервалів за усталеною шкалою), релятивної (відношення “раніше – пізніше”) та егоцентричної (усвідомленням часу за допомогою дейктичних *ego – hic – nunc*) [4, 177]. На їх основі започатковуються подальші принципи опису темпоральної системи окремих мов. На стику логіки й лінгвістики виникає нова, лінгвофілософська

концепція часу, представники якої (А.В. Бондарко, М.Г. Сенів, та ін.), відштовхуючись від ідей О. Єсперсена і Г. Рейхенбаха, у пошуках “універсальної системи часів” доходять висновку, що вербальна актуалізація темпоральних відношень має охоплювати не лише власне-граматичний час, але й вид, модус, таксис і дейксис, а також лексичні та синтаксичні засоби [2, 66], вводячи таким чином в науковий обіг комплексну функціонально-семантичну категорію темпоральності.

Когнітивні темпоральні моделі, які виділяє В. Еванс, є також втіленням системи координат, точкою відліку якої є канонічні *я – тут – зараз*. Це его-орієнтовані та подієво-орієнтовані моделі (ego-based and event based models). У моделях першого типу присутнє індивідуальне «єго» у теперішньому часі у визначеному місці. У моделях другого типу опорною точкою рефлексії є події, які знаходяться у відносинах «раніше-пізніше» [10].

Більш детально розгляд темпоральних моделей подає Н.А. Потаєнко, наголошуючи, що у повсякденному спілкуванні при побудові та інтеграції висловлювань застосовуються часові моделі різних видів [8].

Поділяючи підхід дослідниці до поділу темпоральних моделей (шкал) на добову, сезонну, календарну, вікову та подієву, ми пропонуємо дещо його узагальнити з метою чіткого визначення характеру таких моделей.

Нагадаємо, що тривалий час мислення людей характеризувалось атемпоральністю; лише згодом, людство стало на шлях уніфікації часу та розробки календарної системи, яку ми використовуємо і сьогодні. Час став засобом регламентації життєдіяльності людини, а оскільки мова є віддзеркаленням та втіленням особливостей концептуальної картини світу, то саме мова слугує індикатором темпорального мислення соціуму.

Способи, які дають змогу людині розподілити свою діяльність у часі і здійснювати різноманітні маніпуляції, отримавши концептуальну визначеність, актуалізувались у мові, впливаючи тим самим на природний хід подій та надаючи їм бажаної часової структури [8].

Відповідно до походження часова регламентація людської життєдіяльності може бути двох видів: природна та умовна, які в свою чергу поділяються на певні темпоральні моделі (шкали) згідно характеру їх актуалізації у мові. Див. табл. 1.

Табл. 1. Моделі часової регламентація дійсності

Регламентація	Темпоральна модель	Лексика
природна	добова	day, night, morning, evening
	сезонна	summer, autumn, winter, spring
умовна	календарна	<ul style="list-style-type: none"> • days of the week (Monday, Sunday, Friday...) • months (March, May, June...)
	вікова	youth, childhood
	подієва	birth, death, marriage, rule, graduation

У функціонуванні та побудові такої моделі часової регламентації прослідковуються опозиційні відносини, які задають відповідний топологічний простір темпоральних моделей.

Бінарна опозиція об'єктивності та суб'єктивності спостерігається не тільки у очевидному протиставленні природної та умовної темпоральної регламентації, а й має місце у добовій та сезонній моделях природної регламентації. Лексичні засоби актуалізації добової моделі не викликають сумніву у частині поділу доби на ніч та день у значенні світлої та темної частини доби, адже «поділ доби на дві частини – день та ніч – виключно природне явище, і свідомість, і мова лише фіксують та означають його, однак подальший поділ доби, як і року, вже залежить від людської свідомості і мови, яка її (цю свідомість) відображає» [6,17].

Суб'єктивність розмежування року на сезони підтверджується фактом розподілу року на дві частини – зиму та літо. М.І. Толстой, аналізуючи матеріал слов'янської народної лексики, приходять до висновку, що «у всіх слов'янських мовах та діалектах існують слова *zima* та *leto*. Що стосується назв «весна та

осінь», то такі номінації етимологічно пов'язані з назвами двох основних періодів: чes. *podzim*, в.-луж. *podzuma*, словен. *podzimen*, болг. діал. *подзима*, серб.-хорв. *пролете*, болг. *пролет*, словен. *mlado leto*» [6, 18].

Лінійне відображення часу характеризує вікову та подієву моделі, які є антропоцентричними за природою. Адже життя людини уявляється як пряма, що має початок та кінець, а тому події, що мають антропоспрямованість, теж характеризуються скінченою лінійністю. Антропоорієнтовані моделі часу переважно відображають «час життя» (термін О.С. Яковлевої), поняття яке можна віднести до сфери самосвідомості людини, поняття, яке є однією з основних форм розуміння навколишнього світу. Час життя є однією з основних категорій, які відображають національне світобачення [9, 83].

На уявленні про циклічність часу базуються добова, сезонна та календарна моделі. Календарна модель часу, маючи суспільно-конвенціональну основу, є основним засобом синхронізації буття. В календарі поєднані космічний та історичний час. На астрономічну складову часу накладаються міфологічні та релігійні події, які стають канонами поведінки та точками відліку певних подій. Календарні системи займають провідне місце у концептуалізації часу, оскільки вони задають життєвий ритм суспільства та є індикаторами розуміння часу представниками цієї суспільної формації [1, 15].

Отже, час як універсальна категорія займає особливе місце у концептосфері людини, однак його усвідомлення як базової сутності буття було відмінним протягом різних періодів розвитку цивілізації. Якою б не була епоха, у свідомості людей час відіграє велику роль у регламентації їх життєдіяльності. Когнітивний аспект дослідження лексичних засобів актуалізації часової регламентації представляє широке поле для подальших досліджень, оскільки концепти, передусім універсального порядку на кшталт концепту часу, дають змогу реконструювати та зрозуміти світобачення людини у діахронному та синхронному розрізах.

Література

1. Белозьорова Ю.С. Когнітивно-дискурсивна концептуалізація часу в сучасній німецькій мові: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 2005. – 25 с.
2. Бондарко А.В. Основы функциональной грамматики: Языковая интерпретация идеи времени. 2-е изд. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2001. – 258 с.
3. Гуревич А. Категории средневековой культуры. – М.: Искусство, 1972. – 320 с.
4. Карасик В.И. Языковой круг. Личность, концепт, дискурс. – Москва: Гнозис, 2004. – 390 с.
5. Кримський С.Б. Культурно-історичні передумови функціонування категорій абсолютного. – К., 1980. – 210 с.
6. Логический анализ языка: Язык и время: Посвящается памяти Н.И. Толстого / РАН. Ин-т языкознания; Отв. ред.: Н.Д. Арутюнова, Т.Е. Янко. – М.: Индрик, 1997. – 351 с.
7. Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие концепт в лингвистических исследованиях. – Воронеж, 1998. – 30 с.
8. Потаенко Н.А. Время в индивидуальной картине мира // www.chronos.msu.ru/RREPORTS/problema_vremeni/potaenko_vremya_v_individualnoy.htm
9. Яковлева Е.С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия). – М.: Изд-во «Гнозис», 1994. – 344 с.
10. Evans, Vyv. The Structure of Time: Language, Meaning and Temporal Cognition // www.vyvevans.net/sotchapter1.pdf